TIJORAT BANKLARIDA TOVAR-MODDIY ZAXIRALAR HISOBINI RAQAMLASHTIRISH VA ICHKI NAZORAT TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Esanov Oybek Madatovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi" kafedrasi o’qituvchisi
Raxmatova Jasmina Jahongirovna
Samarqand iqtisodiyot va servis intituti Bank-moliya fakulteti BI-124 guruh talabasi

Annotatsiya.
Mazkur maqolada tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini raqamlashtirish hamda ichki nazorat tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Bank faoliyatida foydalaniladigan moddiy resurslarni hisobga olish, ularning harakatini kuzatish, saqlanishini ta’minlash va ulardan samarali foydalanish masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, moddiy zaxiralar hisobida raqamli texnologiyalarni qo‘llash, elektron hisob tizimlarini joriy etish, inventarizatsiya jarayonlarini avtomatlashtirish hamda ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytirishning ahamiyati asoslangan. Tadqiqot davomida moddiy zaxiralar hisobini yuritishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolar, ma’lumotlar nomuvofiqligi va nazorat bilan bog‘liq muammolar tahlil qilingan. Yakunda tijorat banklarida hisob jarayonlarining aniqligi va shaffofligini oshirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish hamda moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini yaxshilashga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish yo‘nalishlari belgilangan.

Kalit so‘zlar: *tijorat banklari, tovar-moddiy zaxiralar, buxgalteriya hisobi, raqamlashtirish, ichki nazorat, inventarizatsiya, elektron hisob tizimi, moddiy resurslar, operatsion xarajatlar, hisobning shaffofligi.*

Abstract.
This article examines the theoretical and practical aspects of digitalizing inventory accounting and improving internal control systems in commercial banks. It discusses the accounting of material resources used in banking activities, the monitoring of their movement, the safeguarding of inventory, and the efficient utilization of available resources. The study also highlights the importance of applying digital technologies to inventory accounting, implementing electronic accounting systems, automating stocktaking procedures, and strengthening internal control mechanisms. Potential problems associated with inventory accounting, including accounting errors, data inconsistencies, and weaknesses in control procedures, are considered. The article outlines directions for developing recommendations aimed at improving the accuracy and transparency of accounting processes, reducing

operating costs, and increasing the efficiency of material resource management in commercial banks.

Keywords: *commercial banks, inventories, accounting, digitalization, internal control, stocktaking, electronic accounting system, material resources, operating costs, accounting transparency.*

Аннотация.

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты цифровизации учета товарно-материальных запасов и совершенствования системы внутреннего контроля в коммерческих банках. Освещаются вопросы учета материальных ресурсов, используемых в банковской деятельности, контроля их движения и сохранности, а также повышения эффективности их использования. Особое внимание уделяется применению цифровых технологий в учете материальных запасов, внедрению электронных учетных систем, автоматизации инвентаризации и усилению механизмов внутреннего контроля. Рассматриваются возможные проблемы учета, включая ошибки, несоответствия данных и недостатки контрольных процедур. В заключение определяются направления разработки предложений и рекомендаций, направленных на повышение точности и прозрачности учетных процессов, сокращение операционных расходов и улучшение эффективности использования материальных ресурсов в коммерческих банках.

Ключевые слова: *коммерческие банки, товарно-материальные запасы, бухгалтерский учет, цифровизация, внутренний контроль, инвентаризация, электронная учетная система, материальные ресурсы, операционные расходы, прозрачность учета.*

KIRISH

Bugungi kunda bank tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, bank operatsiyalarini avtomatlashtirish va boshqaruv jarayonlarining samaradorligini oshirish masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Tijorat banklarining barqaror faoliyat yuritishi nafaqat moliyaviy resurslarni samarali boshqarish, balki bank faoliyatini ta’minlash uchun foydalaniladigan moddiy resurslarni hisobga olish, ularning saqlanishini nazorat qilish va ulardan oqilona foydalanishga ham bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish banklarda buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar tarkibiga bankning kundalik faoliyatida foydalaniladigan kanselyariya buyumlari, xo‘jalik materiallari, ehtiyot qismlar va boshqa tegishli moddiy resurslar kirishi mumkin. Ushbu resurslarning kirimi, saqlanishi, ichki harakati va foydalanishga chiqarilishi tegishli hujjatlar asosida

hisobga olinishi lozim. Hisob jarayonlarining yetarli darajada avtomatlashtirilmagani, ma’lumotlarning turli shakllarda yuritilishi, inventarizatsiya natijalari bilan buxgalteriya ma’lumotlari o‘rtasida tafovutlar yuzaga kelishi moddiy resurslarni boshqarish samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli tovar-moddiy zaxiralar hisobida aniqlik, tezkorlik va shaffoflikni ta’minlash dolzarb vazifalardan biridir. Mazkur jarayonlarda raqamli texnologiyalardan foydalanish mavjud muammolarni kamaytirishning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, elektron hisob tizimlari, shtrix-kod yoki QR-kod orqali identifikatsiyalash, moddiy resurslarning harakatini elektron qayd etish va inventarizatsiya natijalarini raqamli shaklda solishtirish hisob ma’lumotlarining ishonchliligini oshirish imkonini beradi. Biroq raqamlashtirishning samarasi faqat texnologiyalarni joriy etish bilan cheklanmaydi. Buning uchun xodimlarning vazifalarini aniq taqsimlash, moddiy resurslar harakati bo‘yicha vakolatlarni belgilash, hujjatlarni tekshirish tartibini takomillashtirish va muntazam ichki nazoratni tashkil etish ham zarur. O‘zbekistonda bank faoliyatini tartibga solish, buxgalteriya hisobini yuritish va banklarda hisobvaraqlar tizimidan foydalanish tegishli normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Shu bois tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirishda amaldagi me’yoriy talablarni hisobga olish, hisob jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish va ichki nazorat mexanizmlarini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini raqamlashtirish imkoniyatlarini o‘rganish hamda ichki nazorat tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari tovar-moddiy zaxiralar hisobining nazariy asoslarini o‘rganish, banklarda moddiy resurslar harakatini hisobga olish va nazorat qilish jarayonlarini tahlil etish, raqamli texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatlarini aniqlash, mavjud muammolarni baholash hamda hisobning aniqligi va nazorat samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqotning obyekti sifatida tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olish va ularning harakatini nazorat qilish jarayonlari belgilangan. Tadqiqotning predmeti esa mazkur jarayonlarda yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar, buxgalteriya hisobi usullari, raqamlashtirish mexanizmlari va ichki nazorat vositalaridan iborat.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati tijorat banklarida moddiy resurslar hisobini yuritish jarayonlarini takomillashtirish, inventarizatsiya samaradorligini oshirish, hisob ma’lumotlaridagi xatolar va tafovutlarni kamaytirish hamda moddiy resurslardan foydalanish ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qilishi bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tovar-moddiy zaxiralar hisobi va nazoratini takomillashtirish masalalari buxgalteriya hisobi, audit va moliyaviy boshqaruvga oid ilmiy tadqiqotlarda muhim o‘rin egallaydi. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarda moddiy resurslarni to‘g‘ri baholash, ularning harakatini hujjatlashtirish, inventarizatsiya jarayonlarini tashkil etish hamda hisob ma’lumotlarining ishonchliligini ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi esa ushbu jarayonlarni avtomatlashtirish va ichki nazorat samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Xayrullayev Shohboz Shovqiddin o‘g‘lining “Tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish (‘Asakabank’ ATB misolida)” nomli ilmiy ishida tijorat banklarida moddiy zaxiralarni hisobga olish, baholash, inventarizatsiyadan o‘tkazish va nazorat qilish masalalari yoritilgan. Muallif tadqiqotida xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, ichki audit va raqamlashtirish imkoniyatlariga ham e’tibor qaratilgan. Ushbu tadqiqot banklarda tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirishning amaliy jihatlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Biroq mazkur yo‘nalishni yanada rivojlantirish uchun raqamli hisob tizimlari bilan ichki nazorat mexanizmlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni alohida tahlil qilish zarur. Oqilov Abrorjonning 2024-yilda chop etilgan “Tovar-moddiy zaxiralar hisobi va auditini takomillashtirish” nomli ilmiy maqolasida moddiy zaxiralar hisobidagi kechikishlar, noto‘g‘ri baholash va ma’lumotlar bilan bog‘liq kamchiliklar ko‘rib chiqilgan. Muallif hisob va audit jarayonlariga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, ularni avtomatlashtirish hamda raqamlashtirishning ahamiyatini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuv tijorat banklarida moddiy resurslar hisobini takomillashtirish masalasini o‘rganishda ham ahamiyatlidir. Shu bilan birga, bank faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari sababli umumiy korxonalar uchun ishlab chiqilgan tavsiyalarni bank amaliyotiga moslashtirish talab etiladi. Tadqiqotning me’yoriy-huquqiy asosini O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-son qarori bilan tasdiqlangan, 2021-yil 26-noyabrda 3336-son bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan “Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi” tashkil etadi. Mazkur hujjat banklarda buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritishning yagona metodologik asoslarini belgilaydi. Hujjatga keyinchalik o‘zgartirishlar kiritilganligi sababli, tadqiqotda uning amaldagi tahriridan foydalanish muhimdir. Ushbu me’yoriy asos banklarda hisob operatsiyalarini tegishli hisobvaraqlarda aks ettirish, hisob ma’lumotlarini tizimlashtirish va hisobotlarni shakllantirish jarayonlarini o‘rganish uchun zarur. Xalqaro tajribani o‘rganishda Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari tizimidagi IAS 2 — “Inventories” standarti ham e’tiborga loyiq. Ushbu standart tovar-moddiy zaxiralarni baholash, ularning tannarxini aniqlash va zaxiralar sotilganda yoki qiymati pasayganda tegishli summalarni xarajatlarda tan olish bilan bog‘liq talablarni belgilaydi. Biroq IAS 2

talablarini banklarda mavjud barcha moddiy aktivlarga bir xil tarzda tatbiq etish mumkin emas: muayyan aktivning tasnifi va unga qo‘llaniladigan hisob qoidalari uning xususiyatiga hamda tegishli standart talablariga bog‘liq. Shuning uchun tijorat banklarida moddiy resurslar hisobini takomillashtirishda xalqaro standartlardan foydalanish bilan birga milliy me’yoriy talablarni ham hisobga olish lozim. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish bo‘yicha tadqiqotlarda hisob ma’lumotlarining aniqligi, baholash usullari, inventarizatsiya va audit masalalari yoritilgan. Shu bilan birga, tijorat banklarida moddiy resurslarning harakatini elektron qayd etish, ularni mas’ul xodimlar va tarkibiy bo‘linmalar kesimida kuzatish, inventarizatsiya natijalarini buxgalteriya ma’lumotlari bilan avtomatik solishtirish hamda nazorat natijalarini raqamli shaklda qayd etish imkoniyatlarini o‘zaro bog‘liq tizim sifatida o‘rganish dolzarb hisoblanadi. Shu asosda mazkur tadqiqotning asosiy yo‘nalishi tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini raqamlashtirish bilan ichki nazorat samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash va amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini raqamlashtirish va ichki nazorat tizimini takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish, mantiqiy tahlil hamda jarayonlarni o‘rganish usullaridan foydalanish nazarda tutilgan. Ushbu usullar moddiy resurslarni hisobga olish jarayonining tashkiliy xususiyatlarini o‘rganish, raqamli texnologiyalarning imkoniyatlarini baholash va ichki nazoratni kuchaytirishga qaratilgan takliflarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Tizimli tahlil usuli orqali tovar-moddiy zaxiralar hisobining asosiy bosqichlari, jumladan, moddiy resurslarni qabul qilish, hujjatlashtirish, saqlash, tarkibiy bo‘linmalarga berish, hisobdan chiqarish va inventarizatsiyadan o‘tkazish jarayonlari o‘zaro bog‘liq holda o‘rganiladi. Bunda har bir bosqichda hisob ma’lumotlarining shakllanishi, mas’ul xodimlarning vazifalari va nazorat mexanizmlarining o‘rni tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida an’anaviy hisob yuritish usullari bilan raqamli texnologiyalarga asoslangan hisob jarayonlarining imkoniyatlari taqqoslanadi. Xususan, qog‘oz shaklidagi hujjatlar va qo‘lda yuritiladigan reyestrlar asosidagi hisob elektron ma’lumotlar bazasi, shtrix-kod yoki QR-kod orqali identifikatsiyalash hamda avtomatlashtirilgan inventarizatsiya imkoniyatlari bilan solishtiriladi. Taqqoslashda ma’lumotlarni qayd etish tezligi, inson omili bilan bog‘liq xatolar ehtimoli, kuzatuvchanlik, nazoratning uzluksizligi va hisob ma’lumotlarini solishtirish imkoniyatlari asosiy mezonlar sifatida belgilanadi. Mantiqiy tahlil va ilmiy umumlashtirish usullari yordamida tovar-moddiy zaxiralar hisobida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar tizimlashtiriladi hamda ularni bartaraf etish yo‘nalishlari aniqlanadi. Jumladan, moddiy resurslarning o‘z vaqtida hisobga

olinmasligi, hujjatlardagi ma’lumotlar bilan amaldagi qoldiqlar o‘rtasidagi tafovutlar, inventarizatsiya jarayonlarining yetarli darajada avtomatlashtirilmaganligi va moddiy resurslar harakati ustidan nazoratning sustligi kabi ehtimoliy holatlar o‘rganiladi. Bunda mazkur holatlar barcha tijorat banklarida mavjud deb qaralmaydi, balki hisob va nazorat tizimlarini baholashda e’tibor berilishi lozim bo‘lgan masalalar sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobi va bank faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlari, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tegishli me’yoriy hujjatlari, tovar-moddiy zaxiralar hisobiga doir ilmiy maqolalar hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga oid materiallar tashkil etadi. Xalqaro tajribani o‘rganishda zaxiralarni hisobga olish va baholashga doir tegishli standartlar, jumladan, IAS 2 talablari ularning qo‘llanish doirasini hisobga olgan holda tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida raqamlashtirishning samaradorligi faqat elektron tizimning mavjudligi bilan emas, balki uning hisob ma’lumotlarining aniqligi, inventarizatsiya jarayonlarining tezkorligi, moddiy resurslar harakatining kuzatuvchanligi va ichki nazorat natijalariga ta’siri orqali baholanishi lozim. Bunday baholash uchun inventarizatsiya davomiyligi, aniqlangan tafovutlar soni, hisobdagi xatolar chastotasi, hujjatlarni qayta ishlash vaqti hamda moddiy resurslar bo‘yicha ma’lumotlarni yangilash tezligi kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin. Ushbu ko‘rsatkichlar bo‘yicha aniq miqdoriy xulosalar chiqarish uchun tegishli banklarning amaliy ma’lumotlari talab etiladi.

Shunday qilib, tanlangan metodologiya tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini raqamlashtirishning tashkiliy va amaliy imkoniyatlarini o‘rganish, ichki nazoratni takomillashtirishga to‘sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash hamda hisob jarayonlarining ishonchliligi va samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirishda raqamli texnologiyalar va ichki nazorat mexanizmlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish muhimligini ko‘rsatadi. Moddiy resurslarning kirimi, saqlanishi, ichki harakati va hisobdan chiqarilishini yagona tizimda qayd etish hisob ma’lumotlarining izchilligini ta’minlash hamda nazorat jarayonlarini tizimli tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi. Shu asosda tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari belgilandi. **Birinchidan,** moddiy resurslar harakatini yagona elektron bazada yuritish zarurligi aniqlandi. An’anaviy hisob jarayonida ma’lumotlar turli hujjatlar va elektron jadvallarda saqlanishi mumkin. Bu esa ma’lumotlarni qayta kiritish, hujjatlarni izlash va turli qaydlarni o‘zaro solishtirish uchun qo‘shimcha vaqt talab qilishi ehtimolini yuzaga keltiradi. Markazlashtirilgan elektron hisob tizimida esa har bir moddiy resurs bo‘yicha uning nomi, miqdori, qabul qilingan sanasi,

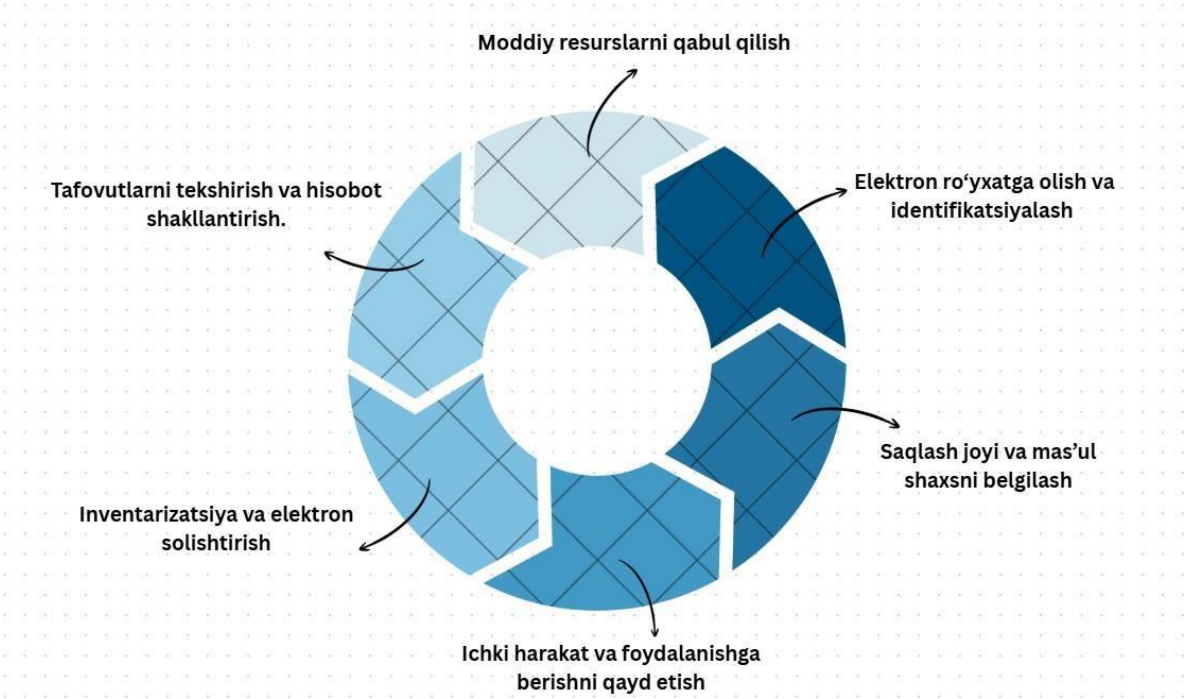
saqlash joyi, mas’ul shaxsi va harakatiga oid ma’lumotlarni bir joyda jamlash mumkin. Bunday yondashuv moddiy resurslarning hisobdagi holatini tezkor aniqlash va hujjatlar bilan bog‘liq nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi. **Ikkinchidan**, inventarizatsiya jarayonlarini raqamlashtirish hisob ma’lumotlari va amaldagi moddiy qoldiqlar o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlashni yengillashtirishi mumkin. Buning uchun moddiy resurslarga shtrix-kod yoki QR-kod biriktirish, ularni skanerlash orqali identifikatsiyalash va natijalarni elektron hisob ma’lumotlari bilan solishtirish mexanizmini joriy etish taklif etiladi. Aniqlangan tafovutlar alohida qayd etilib, ularning sabablari mas’ul xodimlar tomonidan tekshirilishi lozim. Shu tariqa inventarizatsiya faqat davriy sanash jarayoni emas, balki moddiy resurslarning saqlanishi va hisobining to‘g‘riligini baholovchi nazorat vositasiga aylanadi. **Uchinchidan,** ichki nazorat samaradorligini oshirish uchun moddiy resurslar bilan bog‘liq operatsiyalarni amalga oshirish va tasdiqlash vakolatlarini aniq belgilash lozimligi asoslandi. Elektron tizimda foydalanuvchilarga ularning xizmat vazifalariga mos huquqlar berilishi, muhim operatsiyalar bo‘yicha tasdiqlash tartibi o‘rnatilishi va barcha o‘zgarishlar elektron tarixda saqlanishi kerak. Bu yondashuv hujjatsiz operatsiyalar, ruxsatsiz o‘zgartirishlar va javobgarlikning noaniqligi bilan bog‘liq xavflarni kamaytirishga yordam beradi. Tadqiqot doirasida an’anaviy va raqamlashtirilgan hisob tizimlarining asosiy xususiyatlari quyidagi jadvalda taqqoslandi.

1- jadval. Tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobining an’anaviy va raqamlashtirilgan usullarini taqqoslash

Taqqoslash mezoni	An’anaviy hisob usuli	Raqamlashtirilgan hisob usuli
Ma’lumotlarni qayd etish	Qog‘oz hujjatlar va alohida elektron jadvallar orqali yuritilishi mumkin	Markazlashtirilgan elektron tizimda qayd etiladi
Ma’lumotlarni izlash	Hujjatlarni alohida ko‘rib chiqish talab qilinishi mumkin	Elektron qidiruv orqali kerakli ma’lumot topiladi
Moddiy resurslar harakatini kuzatish	Alohida hujjatlar va qaydlarni solishtirishga bog‘liq	Harakatlar elektron tarixda qayd etilishi mumkin
Inventarizatsiya	Qo‘lda sanash va natijalarni alohida solishtirish talab etilishi mumkin	Shtrix-kod yoki QR-kod va elektron solishtirishdan foydalanish mumkin
Ichki nazorat	Hujjatlarni qo‘lda tekshirish va davriy nazoratga tayanishi mumkin	Vakolatlarni cheklash, operatsiyalar tarixini saqlash va avtomatik ogohlantirish imkoniyatlari mavjud
Xatolarni aniqlash	Xatolarni aniqlash hujjatlarni tekshirishga bog‘liq	Ayrim nomuvofiqliklarni avtomatik aniqlash imkoniyati mavjud
Xarajatlar	Elektron tizim uchun dastlabki investitsiya talab qilinmasligi mumkin, biroq qo‘lda ishlash xarajatlari yuzaga keladi	Dasturiy ta’minot, texnik xizmat va xodimlarni o‘qitish xarajatlari mavjud
Axborot xavfsizligi	Qog‘oz hujjatlarning yo‘qolishi yoki shikastlanishi xavfi mavjud	Kirish huquqlarini boshqarish va zaxira nusxalarini yaratish mumkin, biroq kiberxavfsizlik xavflari ham mavjud

Manba: muallif tomonidan

Jadvaldan ko‘rinadiki, raqamlashtirish ma’lumotlarni izlash, moddiy resurslar harakatini kuzatish va nazorat operatsiyalarini tashkil etishda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, raqamli tizimning joriy etilishi dasturiy ta’minot, texnik xizmat, axborot xavfsizligi va xodimlarni tayyorlash bilan bog‘liq xarajatlarni ham yuzaga keltiradi. Shuning uchun tegishli texnologiyalarni tanlashda bankning faoliyat ko‘lami, moddiy resurslar hajmi va mavjud axborot infratuzilmasi hisobga olinishi lozim. Tadqiqotning navbatdagi natijasi sifatida tovar-moddiy zaxiralar harakatini nazorat qilish uchun quyidagi raqamli model taklif etiladi.

1-bosqich. Moddiy resurslarni qabul qilish → 2-bosqich. Elektron ro‘yxatga olish va identifikatsiyalash → 3-bosqich. Saqlash joyi va mas’ul shaxsni belgilash → 4-bosqich. Ichki harakat va foydalanishga berishni qayd etish

→ 5-bosqich. Inventarizatsiya va elektron solishtirish → 6-bosqich. Tafovutlarni tekshirish va hisobot shakllantirish.

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Mazkur model moddiy resurslar harakatining barcha asosiy bosqichlarini yagona nazorat zanjiriga birlashtiradi. Har bir bosqichda tegishli hujjat yoki elektron qayd shakllantirilishi, operatsiya uchun mas’ul shaxs belgilanishi va ma’lumotlarning keyingi bosqichga uzatilishi nazarda tutiladi. Inventarizatsiya vaqtida aniqlangan tafovutlar avtomatik ravishda yoki

mas’ul xodim tomonidan qayd etilib, tekshiruv uchun alohida ajratilishi mumkin. Bunda avtomatlashtirish darajasi bankda joriy etilgan dasturiy ta’minotning imkoniyatlariga bog‘liq. To‘rtinchidan, raqamlashtirish natijalarini baholash uchun miqdoriy ko‘rsatkichlardan foydalanish zarurligi belgilandi. Tizim samaradorligini baholashda inventarizatsiyaga sarflangan vaqt, aniqlangan tafovutlar soni, hujjatlarni qayta ishlash davomiyligi va hisob ma’lumotlarini yangilash tezligi kabi ko‘rsatkichlar qo‘llanishi mumkin. Shuningdek, tizimni joriy etish va unga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini hisobga olish lozim.

Ko‘rsatkich	Hisoblash yoki baholash usuli	Kutiladigan natija
Inventarizatsiya davomiyligi	Inventarizatsiyaga sarflangan jami vaqt	Jarayon vaqtini qisqartirish imkoniyatini baholash
Hisobdagi tafovutlar soni	Aniqlangan tafovutlar sonini davrlar bo‘yicha taqqoslash	Hisob va amaldagi qoldiqlar o‘rtasidagi nomuvofiqliklarni kuzatish
Hujjatlarni qayta ishlash vaqti	Hujjatni qabul qilishdan hisobga olishgacha bo‘lgan vaqt	Hujjat aylanishi tezligini baholash
Ma’lumotlarni yangilash tezligi	Operatsiya va uning elektron hisobda qayd etilishi oralig‘idagi vaqt	Hisob ma’lumotlarining dolzarbligini baholash
Raqamlashtirish xarajatlari	Dasturiy ta’minot, texnik xizmat va o‘qitish xarajatlari yig‘indisi	Loyihaning iqtisodiy maqsadga muvofiqligini baholash
Aniqlangan tafovutlarni bartaraf etish muddati	Tafovut qayd etilganidan tekshiruv yakunigacha bo‘lgan vaqt	Nazorat choralarining tezkorligini baholash

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Jadvalda keltirilgan ko‘rsatkichlar raqamlashtirish natijalarini amaliy baholash uchun tavsiya etilgan mezonlardir. Ular bo‘yicha aniq natijalarni hisoblash uchun tijorat banklarining tizim joriy etilishidan oldingi va keyingi davrlarga oid ma’lumotlari talab etiladi. Bunday ma’lumotlar mavjud bo‘lmagani sababli, ushbu tadqiqotda raqamlashtirish samarasi bo‘yicha muayyan foiz yoki moliyaviy tejamkorlik miqdori ko‘rsatilmaydi. Umumlashtirilgan natijalar shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish uchun uchta asosiy yo‘nalish muhim hisoblanadi: moddiy resurslar harakatini yagona elektron tizimda qayd etish, inventarizatsiya va ichki nazoratni raqamli vositalar bilan qo‘llab-quvvatlash hamda tizim samaradorligini aniq mezonlar orqali baholash. Ushbu yo‘nalishlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish hisob ma’lumotlarining ishonchliligini oshirish va moddiy resurslardan foydalanish ustidan nazoratni takomillashtirish uchun amaliy asos yaratadi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini raqamlashtirish va ichki nazorat tizimini takomillashtirish moddiy resurslardan samarali foydalanish, hisob ma’lumotlarining ishonchliligini ta’minlash hamda xo‘jalik operatsiyalarining shaffofligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bank faoliyatida moddiy resurslarning qiymati bilan bir qatorda ularning harakatini to‘g‘ri qayd etish, saqlanishini ta’minlash va foydalanilishini nazorat qilish ham muhim hisoblanadi. Shu sababli mazkur jarayonlarni takomillashtirish buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimining o‘zaro uyg‘unligini talab etadi. Tadqiqot davomida tovar-moddiy zaxiralar hisobini raqamlashtirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida yagona elektron hisob tizimini joriy etish, moddiy resurslarni shtrix-kod yoki QR-kod orqali identifikatsiyalash, inventarizatsiya jarayonlarini avtomatlashtirish hamda moddiy resurslar harakatini elektron shaklda kuzatib borish imkoniyatlari belgilandi. Ushbu yondashuvlar hisob ma’lumotlarini tezkor shakllantirish, hujjatlarni izlash va solishtirish jarayonlarini yengillashtirish hamda aniqlangan tafovutlarni o‘z vaqtida tekshirishga yordam berishi mumkin. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni ichki nazorat mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirish zarurligi asoslandi. Buning uchun moddiy resurslarni qabul qilish, hisobga olish, saqlash va hisobdan chiqarish bo‘yicha mas’uliyatni aniq taqsimlash, elektron tizimda foydalanuvchilarning vakolatlarini cheklash, operatsiyalar tarixini saqlash va inventarizatsiya natijalarini muntazam tekshirish maqsadga muvofiq. Bunday choralar hisob jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolar va nazorat bilan bog‘liq xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Yagona elektron hisob tizimini shakllantirish. Moddiy resurslarning kirimi, ichki harakati, foydalanishga berilishi va hisobdan chiqarilishi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yagona elektron muhitda yuritish lozim.

Inventarizatsiyani raqamlashtirish. Moddiy resurslarni shtrix-kod yoki QR-kod orqali identifikatsiyalash va amaldagi qoldiqlarni elektron hisob ma’lumotlari bilan solishtirish mexanizmlarini joriy etish tavsiya etiladi.

Ichki nazoratni kuchaytirish. Moddiy resurslar bilan bog‘liq operatsiyalarni amalga oshirish va tasdiqlash vakolatlarini ajratish, foydalanuvchilarning tizimga kirish huquqlarini belgilash hamda operatsiyalar tarixini saqlash zarur.

Nazorat natijalarini muntazam baholash. Inventarizatsiya davomiyligi, aniqlangan tafovutlar soni, hujjatlarni qayta ishlash vaqti va raqamlashtirish xarajatlari kabi ko‘rsatkichlar orqali joriy etilgan tizim samaradorligini baholash lozim.

Xodimlarning raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirish. Elektron hisob tizimlaridan to‘g‘ri foydalanish, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash va yangi nazorat tartiblariga rioya qilish bo‘yicha xodimlarni muntazam o‘qitish zarur.

Raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligini baholash. Yangi tizimni joriy etishdan oldin dasturiy ta’minot, texnik xizmat va xodimlarni o‘qitish xarajatlarini aniqlash, keyinchalik esa erishilgan natijalarni dastlabki ko‘rsatkichlar bilan taqqoslash maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini raqamlashtirish faqat zamonaviy dasturiy vositalarni joriy etish bilan cheklanmasligi kerak. Uning samaradorligi hisob jarayonlarining to‘g‘ri tashkil etilishi, ichki nazoratning ishonchliligi, xodimlarning mas’uliyati va natijalarni muntazam baholashga bog‘liq. Shu bois raqamli hisob tizimlari, aniq vakolatlar taqsimoti va tizimli inventarizatsiyani birlashtirgan kompleks yondashuvni qo‘llash tijorat banklarida moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va hisob ma’lumotlarining ishonchliligini mustahkamlash uchun muhim shart hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 13-aprel, O‘RQ-404-son. — LexUZ: O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-son qarori bilan tasdiqlangan “Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi”. Amaldagi tahriri. — LexUZ.
3. IFRS Foundation. *IAS 2 — Inventories*. International Accounting Standard 2. — IFRS Foundation rasmiy sayti
4. Xayrullayev, Sh. Sh. o‘g‘li. Tijorat banklarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish (“Asakabank” ATB misolida). — SHOKH Library ilmiy maqolalar platformasi.
5. Oqilov, A. R. Tovar-moddiy zaxiralar hisobi va auditini takomillashtirish // *Yangi O‘zbekistonda tabiiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi*. — 2024. Maqolaning elektron manbasi.
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy veb-sayti. Bank faoliyati va buxgalteriya hisobiga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar hamda axborot materiallari. — https://cbu.uz.
7. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — normativ-huquqiy hujjatlarning amaldagi tahrirlari. — https://lex.uz.